

KNYGOTYROS KLAUSIMAI 1904–1914 METŲ LIETUVIŠKOJE SPAUDOJE

VIOLETA ČERNIAUSKAITĖ

Vilniaus universiteto Knygotyros katedra,
Universiteto g. 3, 2734 Vilnius, Lietuva

Spaudos lotyniškuoju šriftu draudimo panaikinimas Lietuvoje sudarė daug palankesnes sąlygas tautinio išsivadavimo sąjūdžio sklaidai švietimo ir kultūros kryptimi, atsirado daugiau galimybių ne tik kiekybiniam bet ir kokybiniam lietuviškų leidinių augimui dedant pamatus profesionaliai žurnalistikos, literatūros ir knygotyros veiklai. Dar nuo „Aušros“ laikų sąmoningai skatinamas visuomenės suinteresuotumas savo tautos kalbos ir raštų istorijos tyrinėjimais neišvengiamai tampa vis labiau diferencijuotas priklausomai nuo vidinių socialinių mokslo raidos dėsnių. Todėl net ir trumpas 1904–1914 metų laikotarpis atrodo reikšmingas ir įdomus knygotyros aspekto temų aprėptimi ir sklaida nuo vyravusių patriotinių darbo motyvų prie mokslinio pažinimo ugdymo tikslų.

Ilgas 40-ies metų spausdinto lietuviško žodžio draudimas lėmė kur kas siauresnę lietuvių knygotyros mokslo plėtotę nei kitų tuo metu Rusijos imperijoje gyvenusių tautų. Beveik ekstremalios kultūrinio išlikimo aplinkybės dirbtinai sulaukė nuoseklų tautinės raštijos tyrinėjimų evoliucionavimą pagal įprastą savalaikės specializacijos ir mokslinės disciplinos susiformavimo programą. Tai ilgam susiejo knygotyros poreikius su tiesioginiais literatūros istorijos uždaviniais. Būtinybė fiksuoti ir perteikti ateinančioms kartoms bent jau svarbiausius kultūros faktus suaktualino faktografinių duomenų rinkimo, apibendrinimo ir publikavimo darbus, kurie greičiausiai inspiravo bibliografijos ir bibliografinio pobūdžio tyrimų raidą. Pirmieji dešimt atgaautosios spaudos kūrimosi metų taip pat buvo nelabai palankūs naujiems teoriniams knygotyros atradimams, nes visos spaudos darbuotojų pastangos skiriamos kasdieniams praktiniams visuomenės aprūpinimo lietuviškais leidiniais klausimams spręsti. Tačiau būtinybė kuo greičiau reorganizuoti ar iš naujo sukurti efektyvias lietuviškos spaudos leidimo ir platinimo formas bei metodus, patenkinti labai išaugusius visuomenės knygos poreikius skatino analizuoti susiklosčiusią situaciją, o tokios publikacijos spaudoje smarkiai išplėtė ir pagausino iki tol vyravusias knyginkystės problemas. Be to, visuomenės pastangos surinkti visą informaciją apie lietuvių tautos kultūros ir raštijos plėtrą iškėlė reikalavimą tirti ne tik Didžiosios, bet ir Mažosios Lietuvos bei Amerikos lietuvių spaudos raidą.

D. Kauno monografija „Mažosios Lietuvos knyga“ (1996) atskleidė itin ryškų ir nuoseklų XX a. pradžios knygotyros milties evoliucijos Mažojoje Lietuvoje paveikslą, o šio proceso eiga Lietuvoje bendriausiais bruožais apibūdinta straipsnių rinkinyje „Lietuviškoji knyga“ (1996). Išsamiausiai šio laikotarpio knygos tyrinėjimai bibliografijos mokslinės ir praktinės veiklos aspektu nagrinėjami V. Žuko monografijose „Lietuvių knygotyros bruožai“ (1989), „Lietuvių bibliografijos istori-

ja“(1983) ir kituose darbuose, knygos sociologijos ir kai kurie knyginkystės teorijos laimėjimai gvildenami G. Raguotienės studijoje „Spaudą atgavus“(1996), knygos istorijos padėtis literatūros kontekste analizuojama L. Gineičio mokslinėje apybraižoje „Lietuvių literatūros istoriografija“(1982). Siekiant papildyti lietuviškos knygos istoriografijos raidai skirtus darbus naujais duomenimis, remiamasi 1904–1914 metų lietuviškos spaudos repertuaro turinio analizės metodu, atkreipiamas dėmesys į reikšmingesnes publikacijas mažiau tyrinėtomis knygos istorijos temomis, įvertinama rašiusių autorių įtaka kokybiniais šios krypties darbų pokyčiams, apibrėžiamos tuo metu vyravusios knygotyros problemos, nurodomos žymesnių publikacijų pasirodymo aplinkybės, vertinimai ir šaltiniai.

Lietuviškų knygų ir raštų istorijos pažinimas pirmiausia buvo suvoktas kaip neatsiejama Lietuvos istorijos dalis, tačiau atgavus spaudai ir mokyklai lietuvių kalbos teises vis ryškiau iškilo būtinybė atlikti savarankiškus šios srities tyrimus. Specialų skyrelį „Lietuvių raštai“ A. Alekna parengė visuotinai pripažintam Lietuvos istorijos vadovėliui¹. A. Macijauskas populariojo istorijos apžvalgą taip pat pateikė savarankišką temos apibendrinimą „Žvilgtelėjimas į lietuvių raštiją ir dailę“². Akivaizdžiausiai šios sąsajos matyti Maironio „Lietuvių istorijoje“, kurios 1-ajame, 1891 m. leidime pateikta lietuvių literatūros apžvalga tekste išauga į specialų skyrį „Trumpa lietuvių rašliavos apžvalga“, 3-iajame, 1906 m. šios literatūros leidime ji naudojama kaip literatūros vadovėlis, įgydama visiškai savarankišką reikšmę³. Prateisdama J. Šliūpo „Lietuviškųjų raštų ir raštininkų istorijos“(1890) suformuotą kompiliacinio pobūdžio biobibliografinės medžiagos dėstymo tradiciją, Maironio pateikta apžvalga buvo sistemiškiausia ir išsamiausia tuo laikotarpiu lietuvių raštijos studija, kurioje buvo įgyvendinti ne mokslo, bet visuomenės švietimo uždaviniai. A. Jakštas, recenzuodamas šią knygą „Draugijoje“, pabrėžė, kad ji „neblogai pritaikyta mažai apšviestiems žmonėms“, tačiau sukritikavo kai kurių rašytojų pavardžių rašymo pasenusias tarmines formas, nurodė faktografinių ir bibliografinių netikslumų⁴. A. Voldemaras atkreipė dėmesį į metodologinius darbo trūkumus, apgailestavo, kad nėra šaltinių rinkinio ir nepaaiškinami nauji raštijos istorijos periodizavimo kriterijai, trūksta platesnės istorinės literatūrinės analizės⁵. Be to, abu recenzentai pažymėjo prastą leidinio poligrafijos kokybę. Kylančias visuomenės švietimo lygis skatino naujais metodiniais sprendimais pagrįstą savarankišką lietuvių raštijos istorijos ir teorijos darbų poreikį.

Šiuo laikotarpiu tik formuojantis nacionalinei lietuvių literatūros istoriografijos mokyklai, knygotyros minties pažanga neatskiriamai buvo susijusi tiek su mokslo tiriamąja, tiek su metodine mokomąja jos raidos kryptimi. Pastaroji tendencija ryš-

¹ Alekna A. Lietuvių raštai // A. Alekna. Lietuvos istorija. Kaunas, 1911. P. 87–91.

² Macijauskas A. Žvilgtelėjimas į lietuvių raštiją ir dailę // Macijauskas A. Lengvutė Lietuvos istorija. Ryga, 1910. P. 79–86.

³ Maironis. Trumpa lietuvių rašliavos apžvalga // Maironis. Lietuvių istorija. Peterburgas, 1906. P. 212–256.

⁴ Jakštas A. Naujų knygų recenzijos / Druskus // Draugija. 1907. T. 1, Nr. 2, p. 181.

⁵ Voldemaras A. Bibliografija // Vilniaus žinios. 1906, spalio 31 (lapkr. 13), p. 3.

kiausiai atsispindi J. Gabrio-Paršaičio „Lietuvių literatūros apžvalgoje“, pirmą kartą išspausdintoje 1914 m. „Draugijoje“ ir tais pačiais metais išleistoje 1500 egzempliorių tiražu atskiru leidiniu⁶. Iš autoriaus laiškų A. Jakštui matyti, kad darbas buvo rengiamas ir tobulinamas atsižvelgiant į autoritetingas „Draugijos“ redaktoriaus pastabas ne vienus metus. 1911 m. kovo 14 d. J. Gabrio laiške rašoma: „Jūsų pastabos dėl veikalo spragų yra teisingos <...> iš tiesų nors keliolika metų triūsiu apie šį darbą, bet vis betaisydamas randu kaskart naujų spragų“, o 1913 m. liepos 11 d. laiške, aptardamas šio veikalo išleidimo sąlygas, J. Gabrys pabrėžia: „metas jau mums pratinti mūsų visuomenę prie rimtesnių, platesnių darbų, ji per daug jau yra demoralizuota plonomis paviršutinėmis kapeikinėmis brošiūromis“⁷. Šiame darbe pirmą kartą lietuvių raštijos istoriografijoje, plačiai aprėpiant literatūros terminą, į mokslinių tyrinėjimų akiratį pateko tautosakos darbai. Analizuojant XIV–XVI a. procesus, atkreiptas dėmesys ir į kitakalbę LDK raštiją, vėlesnių amžių spaudos raida apžvelgta regioniniu principu Mažojoje ir Didžiojoje Lietuvoje iki spaudos atgavimo, bandant kiekvieną jos etapą antrojoje dalyje apibendrinti probleminėse teminėse apžvalgose „Mūsų rašliavos nupuolimas D. Lietuvoje“, „Žemaičių reakcija prieš lenkų įtakmę Lietuvoje“ ir kt. Veikalo pratarmėje ir tekste nurodyti žymesnieji lietuviškų raštų tyrinėtojai ir jų darbai, pateikta informacija apie naujausius M. Biržiškos, S. Čiurlionienės, A. Janulaičio, K. Puidos ir kitų autorių straipsnius, iš viso apibendrinta daugiau kaip 200 bibliografijos šaltinių. Lietuvos mokyklai tuo metu buvo labai reikalinga antrosios dalies priedu 1916 m. išleista lietuvių rašytojų kūrinijų ar jų ištraukų chrestomatija „Rašytojų kalbos, stiliaus ir rašymo būdo pavyzdžiai“⁸.

XX a. pradžioje lietuviška spauda buvo išblaškyta po įvairių institucijų, dažniausiai uždaras bibliotekas ir privačias kolekcijas didelėje Rusijos imperijos teritorijoje, todėl plačiai visuomenei seni ir vertingi leidiniai tapo neprieinami ir didesnę reikšmę įgydavo pilni ar fragmentiniai jų tekstų atspaudų rinkiniai. Vienas iš pirmųjų tokių leidinių atgavus spaudą buvo E. Volterio parengti didelį pasisekimą turėjusios „Lietuviškos chrestomatijos“ pirmojo leidimo papildymai, kuriuose B. Vilento ir K. Donelaičio platesniais darbų fragmentais praturtėjo senosios lietuvių raštijos skyrius. Be to, atsirado naujosios literatūros poreikius atitinkantys skyriai su Žemaitės, P. Armino, P. Vaičiailio kūryba, kuriuose pateiktos perspausdintų tekstų šaltinių bibliografinės nuorodos⁹.

Vienas iš geriausių to meto mokslo tiriamojo darbo pavyzdžių buvo taip pat E. Volterio parengtas M. Daukšos Postilės 1595 m. leidimo atspaudas, kuris pradėtas rengti dar spaudos draudimo metu, gavus valdžios sutikimą lotynišką šriftą vartoti mokslo tikslais. 1904 m. išėjo pirma dalis, o 1909 m. – antra¹⁰. Deja, trečio-

⁶ Paršaitis J. Lietuvių literatūros apžvalga. Kaunas, 1914, D. 1. 112 p.

⁷ J. Gabrio laiškas A. Dambraskui 1911–1914 // VUB RS. F1. D 204. 4l.

⁸ Paršaitis J. Lietuvių literatūros apžvalga. Kaunas, 1916, D. 2. P. 113–287.

⁹ Volteris E. Lietuviška chrestomatija. Peterburgas, 1904, Kn. 2, 3, II, Skilt. 249–490.

¹⁰ Postilla Catholica Якуба Вуйка в литовском переводе Николая Даушки, перепечатанном под наблюдением Ф. Фортунатова Э. А. Волтером. Санкт-Петербург, 1904. Вып. 1. XV; 208 с.; Вып. 2. 1909. XVIII; 159 с.

sios knygos spausdinimą sutrukdė Pirmasis pasaulinis karas. Šių leidinių įvaduose susisteminta istoriografinė medžiaga papildyta naujausiais E. Volterio atrastais archyviniais dokumentais, apibūdinti iki tol nežinoti knygos egzemplioriai, įdėtos šio reto spaudinio antraštinių puslapių ir lenkiškos prakalbos pradžios faksimilės. Tokių darbų rengimo aktualumą patvirtina J. Tumo papasakota Kauno kunigų seminarijos bibliotekoje saugomo M. Daukšos Postilės egzemplioriaus istorija. Sunkiais spaudos draudimo metais šiuo leidiniu nutarta plačiai pasinaudoti – jį išvilkti iš apdaro ir pasidalijus spaudos lankus perrašyti¹¹. Vėliau būtent pagal šį egzempliorių buvo tikrinama E. Volterio publikacijos korektūra, nors lotyniškoji pratarmės dalis išliko tik perrašyta rankraštyje. A. Jakštas, recenzuodamas E. Volterio leidinį, apibūdino jį kaip svarbų ir minėtiną literatūros evoliucijos faktą, galintį „pilnai atstoti tapusį retenybę originalą“, ir liūdnei priduria: „nežinau, ar mūsų laikraštijoje buvo paduota žinia apie šį Peterburgo Mokslų akademijos leidinį. Jei ir buvo, tai nebent tik trumputė, smulkutė lengvai skaitytojų pražiopsojama, ir dar lengviau užmirštama“¹². Iš visų leidinių tipų mokslinė literatūra išsiskyrė mažiausiais tiražais, tačiau ji buvo leidžiama atsižvelgiant į specialistų reikmes, o savo išprususį skaitytoją galėjo išsiugdyti tik per ilgesnį laiką¹³. Kai kurie šių leidinių, nepraradę mokslinės vertės ir mūsų dienomis, deja, yra tapę bibliografinėmis retenybėmis.

Nuosekliausiai literatūros istorijos ir mokslo srityje šiuo laikotarpiu dirbo M. Biržiška, aktyviai dalyvaudamas Lietuvių mokslo draugijos veikloje. „Aušrinėje“ 1912 m. jis pateikė trumpą lietuvių literatūros istorijos programą moksleiviams, kurioje anotuoti svarbesni tuo metu prieinami lietuviškų raštų tyrimai (E. Volterio, J. Šliūpo, Maironio, M. Biržiškos, A. Becenbergerio, M. Brenšteino, M. Stankevičiaus, J. Basanavičiaus, A. Janulaičio)¹⁴. Pabrėžiant pačių šaltinių skaitymo vertę, nurodyti geriausi K. Donelaičio, S. Daukanto, A. Baranausko ir kitų rašytojų darbų leidimai. Reikšmingas M. Biržiškos jo redaguojamoje „Visuomenėje“ paskelbtas XIX a. pradžios literatūros raidą apibendrinantis straipsnių ciklas, kuriame remiantis gausia bibliografinė medžiaga pirmą kartą papildyta ir susisteminta padrika informacija apie mažiau žinomų literatų L. Montvydo, K. Vizgirdos, E. Balevičiaus ir kitų darbus, pritaikant tuo metu naują literatūros istoriografijos tradicijoje lietuvių rašytojų klasifikavimo kartomis metodą¹⁵. M. Biržiška ne tik dažniau spaudoje aptardavo lietuvių tyrinėtojų laimėjimus, bet ir pateikė savo požiūrį į metodines tokio pobūdžio darbų rengimo problemas straipsnyje „Apie literatūros istoriją ir mūsų

¹¹ Tumas J. „Apžvalga“ ir apžvalgininkai. Kaunas, 1926. P. 24.

¹² Jakštas A. Bibliografija // Draugija. 1910. T. 11, Nr. 41, p. 82–83.

¹³ Pirmasis ir vienintelis tuo metu lietuvių mokslinis žurnalas „Lietuvių tauta“ eidavo 700 egz. tiražu, kartais išleisdavo stambesnių straipsnių atspaudus papildomai 200–500 egz. tiražu; E. Volterio „Postilės“ antrosios knygos išspausdinta 612 egz.

¹⁴ Biržiška M. Lavinimos reikalai : Lietuvių literatūros istorijos lavinimosi kuopelei programėlė / M.B-ka // Aušrinė. 1912. Nr. 17, p. 110–112.

¹⁵ Biržiška M. Lietuvių literatūra Vilniaus universiteto metu // Visuomenė. 1910, Nr. 4, 5, 7, 8, 12; 1911, Nr. 1–5.

istorijas“¹⁶. Jame suformuluoti artimiausi strateginiai literatūros istorijos tiriamųjų darbų uždaviniai ir perspėjama, kad „taip dalykams stovint, ne tikrai neturime tinkamos lietuvių literatūros istorijos, rimtesnių monografijų ar bent literatūrinių biografijų, bet ir greičiausiai ilgai jų lauksime, juo labiau, jog medžiaga renkama apgraibomis ir vienpusiškai (kiekvienas lietuvių kalba raštpalaikis svarbesnis išrodo už lietuvių raštus kitose kalbose, kurie paprastai niekinami)“¹⁷.

Pirmą kartą tautinio atgimimo istorija akivaizdžiai pagrįsta nuoseklia lietuvių raštijos ir spaudos raidos faktų analize S. Tijūnaičio mokslo populiarinimo istorinėje apžvalgoje „Lietuvos atgimimas“¹⁸. Joje aprėpiamas platus istorinis laikotarpis nuo XVI a. pirmųjų spausdintų lietuviškų knygų iki XX a. pradžios laikraščių suklestėjimo atgavus spaudą, todėl neišvengiamai formuluojami tam tikri raštijos raidos apibendrinimai: „lietuvių raštai prieš atgijimą ir atgijimo pranokėjai“, „spaudos uždraudimas“, „Aušra“, „spaudos atgavimas“, „kaip lietuviai priėmė spaudos leidimą“, iškeliami įvairių laikotarpių palyginimai, pavyzdžiui, gretinamos XVI–XVII a. lietuvių kalba išleistos knygos su XVIII pirmojoje pusėje išaugusių leidinių skaičiumi, pabrėžiama pastarųjų menkesnė vertė dėl smarkiai sudarkytos svetimžodžiais kalbos, taip pat šalia žymiausių lietuvių raštijos autorių ir spaudos veikėjų minimi lietuvių kalbos ir kultūros tyrinėtojai G. Neselmanas, A. Šleicheris, F. Bregmanas, F. Fortunatovas, E. Volteris ir kiti. Gal dėl didesnio dėmesio, parodyto katalikiškai literatūrai, šis darbas itin nepalankiai buvo įvertintas „Lietuvos žiniuose“: „knygutę dėl paviršutiniškumo ir tendencingumo reikia priskaityti prie paprastų tos rūšies Kauno ir Seinių leidėjų leidžiamų pamfletų“, tačiau Seinuose „Šaltinio“ leidžiama populiarioji pažintinė „Žmonių knygyno“ serija pripažinta sektinu pavyzdžiu¹⁹. Įdomus mokslo populiarinimo krypties lietuviškų raštų tyrimo pavyzdys – J. Totoraičio straipsnių ciklas „Šaltinyje“²⁰. Jo autorius įžangoje nurodė ir šio darbo motyvą – „senųjų mūsų rašytojų laikraščiuose nebuvo dar niekur plačiau aprašinėta“²¹. Kaip ir kiti istoriko darbai, ši publikacija pasižymi plačiu panoraminio ankstyvosios lietuvių raštijos (ir spaudos) susiformavimo Mažojoje Lietuvoje istorinių aplinkybių nušvietimu apžvelgiant jos raidą iki 1700 m. Deja, Didžiosios Lietuvos kultūros ir švietimo situacija apibūdinama bendriausiais bruožais. Ši tema pratęsiama straipsnyje „Lietuvių apšvietimas 16–18 šimtmetyje“²². Jame daugiau dėmesio skiriama M. Giedraičio, M. Daukšos, K. Širvydo, J. Juknevičiaus veiklai, trumpai apibūdinamos ir protestantiškų raštų leidimo aplinkybės. Vertinant XVIII a. populiariausias

¹⁶ *Biržiška M.* Apie literatūros istoriją ir mūsų „literatūras“ / M. b-ka // *Visuomenė*. 1910, Nr. 4, 5, 7, 8, 10, 12; 1911, Nr. 4, 5.

¹⁷ *Ten pat*, 1910, Nr. 4, p. 49.

¹⁸ *Tijūnaitis S.* Lietuvos atgimimas. Seiniai, 1911. 103 p.

¹⁹ *Knygos* // *Lietuvos žinios*. 1913, vas. 23 (kovo 8), p. 4.

²⁰ *Totoraitis J.* Iš mūsų praeities istorijos / R-čių Jonas // *Šaltinis*. 1913, lapkr. 5 (lapkr. 4); spal. 28 (lapkr. 10); spal. 29 (lapkr. 11); lapkr. 4 (22); lapkr. 5 (18); lapkr. 19 (gruod. 2).

²¹ *Ten pat*, spal. 22 (lapkr. 4), p. 683.

²² *Totoraitis J.* Lietuvių apšvietimas 16–18 šimtmetyje / R-čių Jonas // *Šaltinis*. 1914, geg. 20 (birž. 2); geg. 27 (birž. 9); birž. 3 (16); birž. 10 (23).

Didžiosios Lietuvos dvasinio turinio knygeles, daroma išvada, kad šiuo laikotarpiu „iš pažiūros katalikiškųjų knygelių išleista ne visai maža, tačiau visos jos tiek turiniu, tiek kalbos žvilgsniu turi labai mažą vertę. Kaip lenkams šitame laikotarpyje rašyta knygos lotyniškais žodžiais tik su lenkiškomis galūnėmis, taip ir lietuviams – lenkiškais žodžiais su lietuviškomis galūnėmis. Skirtumas tik toks, kad lenkams knygas rašant, lotynų kalba daryta iš išdykumo, lietuviams gi dėl (tamsumo? ar) apsilaidimo rašytojų ir dėl sulenkinimo lietuvių“²³. Liko nebaigta ir populiarė XVI–XIX a. lietuvių raštijos apžvalga, 1911 m. pradėta spausdinti „Spindulyje“. Joje panaudotas biobibliografinis medžiagos dėstymo būdas, gana fragmentiškai įterpiančias į tekstą kai kuriuos Mažosios ir Didžiosios Lietuvos spaudos faktus, pasinaudojant M. Brenšteino apibendrinimais²⁴. Kaip įprasta tokio pobūdžio darbams, daugiausia dėmesio skiriama XIX a. lietuvių literatūros raidos sąlygų apibūdinimui, jos nuodugniau analizuojamos akcentuojant ir įvertinant spaudos draudimo aplinkybes ir jos padarytą žalą.

Plačiosios visuomenės švietimui skirti straipsniai dideliais tiražais išleidžiamuose kalendoriuose efektyviai populiarino lietuvių literatūros istorijos žinias. Pavyzdžiui, J. Gabrys 1906 m. „Vilniaus“ kalendoriuje išspausdino net dvi publikacijas apie S. Daukantą ir M. Valančių. Vienintelės kalendoriuje pateiktos M. Yčo sudarytos XVI–XIX a. lietuvių raštijos apžvalgos tikslus nusako pats autorius: „neketinu čia kokių savistovių studijų talpinti, tiktai trumpai suglaudęs atkartuju, kas jau kitų buvo apie tai pasakę, manydamas, kad vis šiokia tokia nauda bus mūsų kalendoriaus skaitytojams, ypač jaunimui“²⁵. Todėl ir čia spaudos istorijos faktai pateikti fragmentiškai, be didesnių apibendrinimų, nuosekliau apibūdinta tautinio atgimimo epocha ir „Aušros“ istorinis vaidmuo. Kai kurie XVI a. protestantų knygų persekiojimo faktai paliesti M. Biržiškos straipsnyje „Kaip knygos deginta Lietuvoje“, kuris buvo išspausdintas jo suredaguotame „Giedros“ kalendoriuje. Priminta panaši situacija ir XX a. pradžioje Lietuvoje, kai J. Tumas atvira spausdoje „bedievi“ J. Šliūpą perspėjo: „Jonai, aš tave myliu, bet tavo raštus deginu ir deginsiu“²⁶.

Reikšmingi šio laikotarpio knygų istoriografijos raidai darbai susiję su Šventojo Rašto tyrimo poreikiais rengiant visų Biblijos tekstų spausdinimą lietuvių kalba. Žemaičių seminarijos profesorius kun. kan. J. Skvireckas jau 1911 m. pradėdamas leisti Šventojo Rašto įvadą trumpai įvardijo žinomiausius katalikiškuosius ir protestantiškuosius Biblijos vertimus, o žinias apie pastaruosius pateikė smulkiu šriftu straipsnio pabaigoje²⁷. Išsamiausią Šventojo Rašto vertimų į lietuvių

²³ Ten pat, birž. 3(16), p. 372.

²⁴ Lietuvių raštai ir raštininkai prieš Lietuvos atgijimą // Spindulys. 1911, Nr. 8, p. 119–122; Nr. 9, p. 138–141.

²⁵ Yčas M. Mūsų rašto istorija // Biržų kalendorius 1912 metams. Kaunas, 1911. P. 33–45.

²⁶ Biržiška M. Kaip knygos deginta Lietuvoje / Analfabetas // Giedros kalendorius 1913 metams. Ryga, 1913. P. 29–35.

²⁷ Skvireckas J. Trumpas įvedimas į Šventą Raštą. Kaunas, 1911. P. 46–48.

kalbą istorinę apžvalgą parengė J. Reitelaitis 1912 m. Savo studiją pradėjo ankstyvesniaja protestantų Biblijos vertimų medžiaga, o nurodydamas panaudotų šaltinių sąrašą pateikė į S. Baltramaičio bibliografiją neįtrauktą M. Valančiaus psalmių vertimo 1864 m. leidimą²⁸. Jo nuomone, skirtingą katalikų ir protestantų Šventojo Rašto vertimų raidą nulėmė nevienodas šių tekstų poreikis ir aktualumas. Įsitraukdamas į diskusiją su J. Skvirecku ir kitais tyrinėtojais, ne kartą išsakiusiais abejonių dėl M. Daukšos Postilės tekstų autorystės, ir sutikdamas su E. Volterio nuomone, J. Reitelaitis pateikė svarių šio spaudinio autorystės įrodymų, o lyginamąjį filologinį teksto analizės metodą plačiai pritaikė ir kitų tekstų autoriui autentiškumui nustatyti. Remdamasis H. Reinholdo tyrinėjimais, paskelbtais 1895 m. Lietuvių literatūros draugijos mokslo darbų „Mitteilungen der Litauischen litterarischen Gesellschaft“ 20-ajame ir 21-ajame sąsiuvinuose, J. Reitelaitis parengė papildomą medžiagą apie XVII a. protestantų pastangas išleisti lietuviškąjį Šventojo Rašto vertimą – vadinamąją Chilinskio Bibliją. Čia pridėjo trumpą savarankišką informaciją apie išlikusius spausdintus jos fragmentus Peterburgo dvasinės akademijos bibliotekoje, Berlyno karališkojoje bibliotekoje ir Londono Britų muziejuje²⁹.

Kun. K. Prapuolenis, leisdamas specialiai dvasininkų reikmėms skirtą mėnesinį žurnalą „Vadovas“, ne tik stengėsi paskelbti kuo daugiau taisyklinga lietuvių kalba parašytų pamokslų, kitų liturgikos ir teologijos tekstų, bet ir parengė plačią istorinę katalikiškų lietuvių pamokslų apžvalgą, kurioje pateikė 23 panaudotų šaltinių sąrašą³⁰. Autorius išskyrė tris pagrindinius lietuvių pamokslų raidos etapus: katalikybė nuo Mindaugo laikų iki jėzuitų pakvietimo į Vilnių (1215–1569), katalikybė Jėzuitų akademijos laikais (1578–1773), katalikybė nuo LDK Aukštosios mokyklos laikų iki XX a. pradžios (1775–1908). Kai kurie metodiniai katalikiškų giesmynų rengimo ir leidimo klausimai aptarti L. Giros prakalboje naujam 1907 m. katalikiškojo giesmyno leidimui³¹. Trumpos žinios apie ankstyvesnius „Knygos Naboznistes Krikščioniškos...“ leidimus buvo pateiktos naujame 1910 m. protestantų giesmyno leidime, pabrėžtas būtinumas atidžiau patyrinėti Vilniaus sinodo archyve esančią medžiagą apie lietuviškas maldaknyges ir kitus religinius raštus³². Dalis tikinčiųjų, įpratusių dar spaudos draudimo metu prie gotiškų raidžių, nepalankiai sutiko naujus reformatų raštų leidimus lotynišku šriftu. Atsakydamas į tokius priekaištus „Pasiuntinyje“, jo redaktorius ir leidėjas kun. J. Šepetys teigė, kad „knygos vertė neužguli nuo raidžių, popierio, nuo didumo, storumo ir svarumo, bet tiktai nuo knygos turinio“ ir kad „kiekviena išleista lietuvių kalba knyga yra vienu lašu mūsų literatūros (rašliavos) stiklinėje“, todėl specialistai naujus

²⁸ Reitelaitis J. Šv. Rašto į lietuvių kalbą vertimo istorija / R-čių Jonas // Vadovas. T. 12, Nr. 47 (1912), p. 245–260.

²⁹ Reitelaitis J. Chilinskio Biblija / R-čių Jonas // Vadovas. T. 16, Nr. 64 (1913), p. 357–368.

³⁰ Prapuolenis K. Katalikiškoji lietuvių Pamokslia // Vadovas. (1908). T. 2, Nr. 4–8; T. 3, Nr. 9–12.

³¹ Giesmių knyga, arba kantičkos. Vilnius, 1907. P. 1–4.

³² Giesmynas su maldų priedu Lietuvos evangelikų-reformatų parapijų vartojimui. Vilnius, 1910. P. VII–XIV.

maldaknygių ir giesmynų leidimus rengė pagal naujausias kalbos taisykles, atsižvelgdami į teologijos mokslo reikalavimus³³.

Vilniaus reformatų sinodas 1908 m. nutarė išleisti Lietuvos ir Lenkijos reformatų istorijos šaltinių rinkinį „Monumenta Reformationis Polonicae et Lithuanicae“, dalį medžiagos su lietuvišku vertimu ar komentarais paskelbdamas „Pasiuntinyje“, o dalį išleisdamas atskirais sąsiuviniais lenkų kalba. Taigi 1911 m. pasirodė 1-oji dalis, kurią sudarė 38 archyvuose išlikę XVI a. dokumentai, kai kurie jų tiesiogiai susiję su protestantiškų knygų persekiojimo faktais. Pavyzdžiui, „Pasiuntinyje“ pateiktas 1627 m. skundas karaliui dėl neteisėto susidorojimo su evangelikų raštais Liubline³⁴. Kun. Pr. Penkauskas 1913 m. „Vadove“ paskelbė Didžiojo Ketvirtadienio bažnytinėms apeigoms skirtos bulės „Bulla in Coene Domini“ 1647 m. vertimo į lietuvių kalbą tekstą su išsamiais istoriniais šio dokumento pasirodymo komentarais. Straipsnyje nurodytos trys šio dokumento publikavimo priežastys: 1) „yra lietuviškos kalbos gan senas paminklas“, 2) „meta tūlą šviesą į tuolaikinius Lietuvos bažnytinius santykius“, 3) „II-ojoje bibliografijos dalyje p. Baltramaitis mini šią bulę taip nežymiai, kad visuomenei ji yra beveik nežinoma, bent kas link jos lietuviškojo teksto“³⁵. 1913 m. „Vadove“ J. Staugaitis išspausdino pamokslą „Apie „pirmievių“ raštus“³⁶. Jame puikiai iliustruota įtempta pasaulėžiūrų dvikovos atmosfera, kurioje rutuliojosi ir brendo lietuviška spauda.

Išskirtinis nuopelnas ugdant knygotyros mokslines tradicijas ir istorinę kultūrą, kaupiant lituanistinės medžiagos rinkinius bei archyvą, leidžiant mokslinę literatūrą priklauso 1907 m. Vilniuje įsikūrusiai Lietuvių mokslo draugijai (LMD). Jos nariai buvo beveik visi Lietuvos istorijos, kultūros ar spaudos klausimus tyrinęję specialistai: E. Volteris, S. Baltramaitis, A. Bruožis, M. ir V. Biržiškos, J. Bagdonavičius, J. Totoraitis, K. Grinius ir kiti. Kasmet sąsiuviniais draugijos leidžiamame pirmajame moksliniame žurnale „Lietuvių tauta“ buvo spausdinami vertingi didesnės apimties A. Strazdo, D. Poškos, A. Klemento, A. Jucevičiaus, S. Daukanto, M. Valančiaus ir kitų rašytojų biografijos bei kūrybos palikimo tyrimai, kartais publikuojami ir atskirais atspaudais. Jie svarbūs knygos istorijai naujais faktografiniais ir bibliografiniais duomenimis, archyviniais šaltiniais. Vėliau ta medžiaga buvo panaudojama specialiams knygos istorijos tyrimams, integruojama ir analizuojama rašant apibendrinamojo pobūdžio literatūros istorijas, leidžiant literatūros klasikų raštus, nagrinėjant įvairias lietuvių raštijos istorijos temas. Profesionaliai pateikta knygotyrene medžiaga išsiskyrė LMD rūpesčiu išleistos A. Janulaičio studijos apie S. Daukantą (1913) ir A. Jucevičių (1910), M. Gustaičio plati monografija apie A. Tatarę (1913). Į lietuvių raštijos istorijos kitomis kalbo-

³³ Šepetys J. Nepakviestiems mokytojams ir gotiškų raidžių mėgėjams // Pasiuntinys. 1912, Nr. 4, p. 124–125.

³⁴ Evangelikų ir stačiatikių judėjimas pradžioje XVII a. // Pasiuntinys. 1911, Nr. 2, p. 373–379.

³⁵ Penkauskas Pr. „Bulla in Coene Domini“ Lietuvoje // Vadovas. 1913. T. 14, Nr. 53 (1913), p. 72–81.

³⁶ Staugaitis J. Apie „pirmievių“ raštus // Vadovas. 1913. T. 14, Nr. 53 (1913), p. 39–46.

mis klausimus gilinoti Pr. Augustaitis³⁷. Gaila, kad draugijai nepavyko įgyvendinti sumanymo registruoti visą lietuvišką spaudą ir susistemintą informaciją skelbti „Lietuvių tautoje“. Kadangi S. Baltramaičio siunčiama redakcijai medžiaga buvo neišsami, ji taip ir liko nepanaudota. Daugiau dėmesio spaudos istorijos faktų analizei pastebima E. Volterio ir K. Griniaus surinktoje medžiagoje apie L. Ivinskį, kurioje pateikta platesnė raštų bibliografija³⁸. Savarankiškus šio švietėjo bibliografijos tyrinėjimus paskelbė M. Šalčius, platesnius XIX a. Lietuvos kultūrinės aplinkos vertinimus iliustruodamas L. Ivinskio laiškų fragmentais³⁹. Ypač gausią archyvinę medžiagą, išryškinančią L. Ivinskio „Aitvaro“ pasirodymo aplinkybes ir prielaidas, apibendrino M. Biržiška. Publikacijoje jis pateikė ir šio 1857 m. spaudinio antraštinio lapo faksimilę⁴⁰. Viena iš pirmųjų LMD veiklos krypčių buvo sukaupti gausią lituanistinės pakraipos biblioteką ir ateityje jai numatyti nacionalinės bibliotekos funkcijas. Dar 1907 m. balandžio mėnesį suredaguotame viename pirmųjų draugijos dokumentų – atsišaukime į visuomenę rašoma: „Tuo tarpu gi mūs tautai yra labai svarbu ir reikalinga turėti visi savo laikraščiai ir visi kiti išleidimai. Šiandien būtų naudinga žinoti kaip lietuvių atgijimo mintis pasirodė, kokiomis srovėmis ji bėgo, kokiais keliais ji veržėsi aikštėn. Jei nūnai dar neatsirado, šia reikšme tariant, mūsų spaudos tyrinėtojų, tad ateityje jie tikrai atsiras, mūsų gi priedermė yra surinkti po visur išmėtytą medžiagą. Jei dabar mes to nepadarysime, tad paskui bus labai sunku, beveik negalima tai padaryti“. Atsišaukimas baigiamas tvirta nuostata: „Tegu nei viena mintis, nei vienas mūsų tautos gyvatos ženklas, raštu išreikštas, neišnyksta!“⁴¹. Tačiau tuo metu privalomojo egzemplioriaus idėja visuomeniniais pagrindais buvo neįgyvendinama, nes leidėjai savo naujus spaudinius buvo labiau suinteresuoti siuntinėti reklamos tikslais ir mažai domėjosi tarpusavio mainų galimybėmis. Praėjus porai metų, 3-jame visuotiniame draugijos susirinkime 1909 m. vasarą buvo konstatuota, kad į šį kvietimą atsiliėpė tik „Lietuvos ūkininko“, „Šaltinio“, „Vadovo“, „Vienybės“, „Draugijos“, „Rygos garso“, „Vilties“, „Litwa“ ir nedaugelio kitų periodinių leidinių redakcijos. Be to, ne kartą spaudoje buvo kreiptasi į moksleivius, inteligentiją ir dvasininkus – jie buvo raginami rinkti ir gelbėti užmirštus senuosius Lietuvos raštus, atkreiptas dėmesys į atsišaukimus, inventorių aprašymus, laiškus, dailės kūrinius, kurie būtų deramai įvertinti ir išsaugoti LMD archyvuose⁴². Būtinybę išsaugoti ir

³⁷ *Augustaitis Pr.* Dionizo Poškos raštai lenkų kalba // *Draugija*. 1912, Nr. 61, p. 11–17; *Augustaitis Pr.* Prelatas Bogušas ir jo veikalas apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę // *Draugija*. 1912, Nr. 62, p. 113–118.

³⁸ *Volteris E.* Prie Lauryno Ivinskio biografijos // *Lietuvių tauta*. 1908. Kn.2, p. 265–268; *Grinias K.* Medžiaga L. Ivinskio biografijai // *Ten pat*, p. 269–289.

³⁹ *Šalčius M.* Laurynas Ivinskis – pionierius lietuviškos mokyklos // *Lietuvos žinios*. 1911, rugpj. 6 (19) – rugpj. 11(24).

⁴⁰ *Biržiška M.* Dėl L. Ivinskio „Aitvaro“ // *Lietuvių tauta*. Kn. 2, d. 3 (1914), p. 375–381.

⁴¹ „Gerbiamas Tautietii!“ LM draugija, 1907 m. įsikūrusi, tuojau ėmė rūpintis įsteigti knygyną...“ / Atsišaukimas. Vilnius, 1908, 2 p.

⁴² *Basanavičius J.* Pasirūpinkime senovės knygomis ir raštais / J. El-nas // *Lietuvos žinios*. 1914, vas. 16 (kovo 1), p. 1.

sutvarkyti savo privačią korespondenciją, atsiminimus ir dienoraščius, kurie galėtų tapti vertingu istorijos šaltiniu ateities kartoms, išsakė L. Gira „Vaivorykštėje“. Jis taikliai palygino: „jei vien iš mūsų laikraščių reiktų semtis žinių apie mūsų laikotarpį būsimiems Lietuvos istorikams, jie beveik tai pat po patamsius braižiotų, kaip ir mes Rimgaudo ar Mindaugo gadinę betyrinėdami“⁴³.

Kur kas efektyvesnės pastangos sukaupti visus bent artimiausių metų lietuviškus spaudinius ar duomenis apie juos ne tik ateities tyrinėtojams, bet ir parodyti plačiajai visuomenei savo spaudos rezultatus po spaudos draudimo panaikinimo buvo dar 1912 m. LMD susirinkime iškelta idėja rengti kasmetines spaudos parodas. Iš J. Basanavičiaus publikacijų spaudoje matyti siekimas surinkti net smulkiausių lietuviškus spaudinius: lapelius, atsišaukimus, programas, atvirlaiškius, skelbimus, afišas – visa, kas buvo išleista Mažojoje ir Didžiojoje Lietuvoje, Rusijoje, Europoje, Amerikoje, prašoma nurodyti išspausdintų egzempliorių skaičių⁴⁴. Buvo išsiuntinėta daugiau kaip 100 pakvietimų laikraščių redaktoriams, knygų autoriams, spaustuviniams, įvairioms draugijoms ir kitiems su spaudos reikalais susijusiems asmenims prisidėti prie parodos rengimo. Periodikoje skelbiami sąrašai paaukojusių šiam renginiui knygų ar kitų spaudinių. 1913 m. draugija gavo valdžios leidimą, tačiau lietuviškos parodos organizavimą teko perkelti į jubiliejinius 1914 metus, nes buvo siekiama surinkti visus lietuviškus leidinius, o iki 1913 m. vasaros dar trūko apie 1000 knygų ir 46 periodinių spaudinių, ypač leistų arba leidžiamų Amerikoje⁴⁵. Vilniuje spaudos atgavimo jubiliejui skirti renginiai truko savaitę, o antrą kartą ši data buvo pažymėta LMD suvažiavimo metu, atidarant 1-ąją lietuvių spaudos parodą, kurioje pavyko eksponuoti 2500 lietuviškų spaudinių nuo 1883 iki 1914 metų. Parodos rengėjai apgailestavo, kad negali pateikti tikslesnių spaudos statistikos duomenų lentelėse ar grafinių pavidalu, nes, jų manymu, trūko apie 500 leidinių, bet buvo tikimasi iki rudens surinkti visą medžiagą ir išspausdinti ją „Lietuvių tautoje“. Plačiausiai šią parodą aptariančioje S. Naginsko publikacijoje išsakyti vertingi pasiūlymai atsižvelgiant į vyraujančią brošiūros antplūdį spaudos statistiką pateikti ne pagal bendrą leidinių skaičių, bet pagal jų apimtį (spausdinto popieriaus plotą)⁴⁶.

Spausdinto lietuviško žodžio atgavimo sukaktuvių minėjimas paskatino visuomenę atidžiau pažvelgti į spaudos raidos problemas, sąmoningai jas sukonzentruojant ties dviem laikotarpiais: spaudos draudimo ir pirmuoju jos legalios raidos dešimtmečiu. LMD pakvietė J. Bagdonavičių, M. Biržišką, S. Čiurlionienę, K. Griinių, A. Janulaitį, G. Petkevičaitę-Bitę, J. Vileišį ir Žemaitę parengti šia tema paskaitų. Jos buvo skaitomos jubiliejiniuose įvairių draugijų renginiuose ir publikuojamos spaudoje. Kai kurių laikraščių redakcijos iš anksto kreipėsi į skaitytojus prašydamos siųsti atsiminimus ir kitą istorinę medžiagą, susijusią su šio laikotarpio

⁴³ Gira L. Saugokime savo korespondenciją // *Vaivorykštė*. 1913. Kn. 3, p. 584–587.

⁴⁴ Basanavičius J. Taisykim spaudos parodą! // *Viltis*. 1912, rugs. 23 (spal. 6), p. 2.

⁴⁵ Spaudos reikalai / LMD k-tetas // *Lietuvos žinios*. 1913, birž. 6 (19), p. 3.

⁴⁶ Naginskas S. Lietuvių spaudos paroda / Nagas // *Lietuvos žinios*. 1914, birž. 11 (24) – birž. 18 (liep. 1).

spaudos faktais. G. Petkevičaitė rašė: „Praeities atsiminimai, rimtas ir sąžiningas mūsų atgimimo istorijos faktų surankiojimas, atskirų to laiko momentų nušvietimas, biografijos pasakojimai, ypač pats spaudos atgavimo momentas, pirmi mūsų Rusijoje leidžiami laikraščiai ir spaudiniai, jų gimimo ir gyvavimo istorija, tais laikais veikusių žmonių charakteristikos – visa tai būsimai mūsų tautos istorijai neišsamiama ir mūsų spaudos dar nesunaudota medžiaga, kuriai noriai praversime „Lietuvos žinių“ skiltis“⁴⁷. Taip pasirodė pirmieji išsamesni spaudos draudimo laikotarpio ir paskutiniųjų dešimties metų lietuviškos leidybinės veiklos rezultatų apibendrinimai, gausus pluoštas atsiminimų, parašytų aktyvių šio istorinio proceso dalyvių ir herojų. Daugiausia publikacijų paskelbė specialius numerius šiai datai išleidusios „Lietuvos žinios“, „Lietuvos ūkininkas“, „Viltis“, „Vairas“, „Šaltinis“ ir kiti. Gana profesionaliai parengtos apžvalgos pasirodė „Giedros“ ir „Vilniaus“ kalendoriuose⁴⁸. „Lietuvos ūkininko“ redakcija savo parengtą jubiliejui medžiagą operatyviai išleido atskiru leidiniu, o skelbtą tekstą papildė iliustracijomis ir žiniomis apie socialdemokratų ir katalikų spaudą⁴⁹. „Vilties“ mokslo ir literatūros priede buvo paskelbtas stambiausiuose periodiniuose leidiniuose pasirodžiusių specialių spaudos sukaktuvėms skirtų darbų bibliografijos sąrašas, apėmęs 50 šaltinių⁵⁰. A. Jakštas sudarė platesnę teminę, jo manymu, svarbesnių 11-os jubiliejinių publikacijų apžvalgą, kurioje pridėjo savo įvadinius komentarus ir perspausdino ištissus straipsnių tekstus arba tik reikšmingesnes jų vietas. Jis pažymėjo, kad „tie atskiri balsai, išmėtyti įvairiuose spaudos organuose, be abejo, kaip turintieji savo svarbą, verti yra ilgesniam laikui palaikyti“⁵¹. Pabrėždamas „Lietuvos ūkininko“ išleistos knygelės „10 metų spaudos atgavimo paminėjimas“ tendencingą ir pernelyg populiarią formą, A. Jakštas parėmė idėją „mokslinės, objektyvesnės ir platesnės veiklos (...)“ į kurį be pačios kritiškai sustatytos istorinės monografijos turėtų įeiti valdiškų aktų tekstai, knygų ir laikraščių statistika, diagramos, visoki atsiminimai, paminėjimai, pasirodžiusių mūsų laikraštijoje įvairių straipsnių konspektai ir kt.⁵² Deja, pats A. Jakštas tokio leidinio pasirodymo perspektyvą vertino pesimistiškai: „vargu mes jos greitai laiku sulauksime“.

Tarp bendrų spaudos draudimo metų istorinių apžvalgų aprėpiamų faktų gausumu ir jų nuoseklia analize išsiskyrė kun. K. Prapuolenio katalikiškos spaudos raidos charakteristika „Šaltinyje“⁵³. J. Totoraitis plačiau nušvietė bendrą knygų leidy-

⁴⁷ Petkevičaitė G. Ruoškimės prie spaudos išgavimo sukaktuvių // Lietuvos žinios. 1914, ko-
vo 1 (14), p. 1.

⁴⁸ Biržiška M. Atogalion pažvelgus (1904–1914) / Snopa J. // „Giedros“ kalendorius 1914 me-
tams. Vilnius, 1913. P. 90–96; 10 metų spaudos atgavimo sukaktuvės // Vilniaus kalendorius 1914
metams. Vilnius, 1913. P. 2–3.

⁴⁹ 10 metų spaudos atgavimo paminėjimas / K. Grinius, P. Ruseckas. Vilnius, 1914. 32 p.

⁵⁰ Bibliografija // „Vilties“ mokslo ir literatūros priedas. 1941, Nr. 5, p. 164–165.

⁵¹ Jakštas A. Pirmutinės 10-ies metų spaudos atgavimo sukaktuvės, 1904–1914. Kaunas, 1914. P. 3.

⁵² Ten pat, p. 32–33.

⁵³ Prapuolenis K. Pirmutinės 10-ies metų spaudos atgavimo sukaktuvės. 1904–1914. // Šaltinis.
1914, bal. 22 (geg. 5), p. 273–279.

bos situaciją spaudos draudimo metais ir nuodugniau patyrinėjo leidinių rusišku šriftu spausdinimo organizavimo klausimus⁵⁴. J. Vileišis atkreipė dėmesį į spaudos draudimo dokumentų juridinį nepagrįstumą⁵⁵. „Aušros“, „Varpo“ ir „Ūkininko“ reikšmė tautinio atgimimo sąjūdžio plėtrai įvertinta P. Rusecko straipsniuose⁵⁶. Atskiromis publikacijomis pažymėti J. Vileišio, J. Ambraziejaus, M. Sederavičiaus ir kitų žymių asmenybių nuopelnai lietuviškai spaudai⁵⁷. Plačias ir spalvingas memuarines apžvalgas „Lietuvos žiniose“ spausdino G. Landsbergis, A. Rucevičius – „Vaivorykštėje“⁵⁸. Kruopščiai susisteminta bibliografinė medžiaga apie lietuviškos spaudos leidimo organizavimo veikėjus šiuo laikotarpiu Mažajoje Lietuvoje pasižymėjo K. Griniaus atsiminimai⁵⁹. Be to, aktualiai nuskambėjo ir jo iškeltas raginimas kuo plačiau naudoti visuomenėje ir privačioje veikloje lietuviškus užrašus ir iškabas, primintos net sunkiais spaudos draudimo metais krautuvės savininko A. Rėklos ir kitų pastangos išsaugoti lietuvišką iškabą⁶⁰.

Spaudos draudimo tema buvo aktyviau nagrinėjama per visą 1904–1914 m. laikotarpį. Jau minint pirmąsias spaudos atgavimo metines, „Vilniaus žiniose“ pasirodė apžvalginiai straipsniai, kuriuose buvo bandoma įvertinti spaudos draudimo padarinius ir plačiau panagrinėti šio reiškinių priežastis, atkreipti dėmesį į kai kurių asmenybių istorinį vaidmenį⁶¹. Didžiausią publikacijų dalį sudarė atsiminimai, ne tik autentiškai atkuriantys istorinius įvykius, bet ir fiksuojantys daug svarbios faktografinės ir biobibliografinės medžiagos, pavyzdžiui, J. Ambraziejaus „Šviesoje“ publikuoti atsiminimai su asmeninės korespondencijos pavyzdžiais lietuviškos spaudos grąžinimo klausimu. Šiuos atsiminimus vėliau panaudojo L. Gira rengdamas straipsnį apie autorių⁶². M. Biržiška atkreipė dėmesį į uždraustų lietuviškų raštų kėlimo ir svarstymo aukščiausiose rusų valdžios instancijose svarbą⁶³. Vieną

⁵⁴ *Totoraitis J.* Spaudos uždraudimas // „Vilties“ mokslo ir kultūros priedas. 1914, Nr. 5/6, p. 132–135.

⁵⁵ *Vileišis J.* Prie spaudos sukaktuvių: juridiškas paaiškinimas // Lietuvos žinios. 1914, bal. 24 (geg. 7), p. 1.

⁵⁶ *Ruseckas P.* Tautinio atgimimo pradžia ir „Aušra“ // Lietuvos ūkininkas. 1914, bal. 17(30), p. 142–145.

⁵⁷ *Pleirytė-Puidienė O.* Spaudos jubiliejus ir jos jubilatai // Lietuvos žinios. 1914, bal. 24 (geg. 7), p. 2–3; *Smetona A.* Lietuvių spauda ir inžinierius P. Vileišis // Vairas. 1914, Nr. 8, p. 19–20; *Gira L.* Prie spaudos gavimo istorijos // „Vilties“ mokslo ir kultūros priedas. 1914, Nr. 5/6, p. 153–163.

⁵⁸ *Žemkalnis G.* Iš mano atsiminimų // Lietuvos žinios. 1914, bal. 24 (geg. 7) – bal. 26 (geg. 9); bal. 29 (geg. 12); Rucevičius A. Prieš 10 metų // Vaivorykštė. 1914. Kn. 1, p. 126–149.

⁵⁹ *Grinius K.* Apie spaudos uždraudimo metų veikėjus // Lietuvos žinios. 1914, bal. 26 (geg. 9); bal. 29 (geg. 12); geg. 2(15); geg. 8(21); geg. 9 (22).

⁶⁰ *Grinius K.* Kova už iškabas / K.Gr. // Lietuvos žinios. 1914, bal. 24 (geg. 7).

⁶¹ Trumpa apžvalga priežasčių ir pasekmių uždraudimo lotyniško rašto mūsų literatūros // Vilniaus žinios. 1905, bal. 24 (geg. 7), p. 2–3.

⁶² *Ambraziejus J.* Išgavimo lietuvių spaudos istorija ant tam tikrų dokumentų paremta // Šviesa. 1908, Nr. 16/16, p. 129–136; Nr. 17/20 p.

⁶³ *Biržiška M.* Pirmoji byla dėl lietuviškų raštų (1870–1871) / M. B-ka // Visuomenė. 1910, Nr. 3, p. 88–94; Nr. 5, p. 162.

iš didžiausių periodinės spaudos istorinių tyrinėjimų parengė J. Totoraitis. Jame stengtasi visapusiškai įvertinti istorinę „Aušros“ reikšmę analizuojant jos turinį ir įtaką plačiame ne tik Lietuvos, bet ir Rygos, Peterburgo, Amerikos lietuvių, prisidėjusių prie šio leidinio, tautinio sąjūdžio kontekste, detaliau nagrinėtos jo bendradarbių veiklos paskatos, nuodugniau aptarta čia skelbta lituanistinė medžiaga su svarbesnių tekstų ištraukomis, trumpai nusakytas lenkų, rusų ir vokiečių spaudoje išreikštas požiūris į „Aušrą“⁶⁴. J. Totoraitis vienas iš pirmųjų taip plačiai nušvietė „Aušroje“ skelbtos lituanistinės medžiagos reikšmę ir aktualumą: „Visos čia panaudotos žinios apie kalbininkus ir jų nuomonę apie lietuvius ir lietuvių kalbą ir dabar savo vertės nėra nustojusios. Ne vienam tautiečiui ir dabar yra indomu skaityti. Juo didesnį įspūdį jos darė į aušrininkus. Tėvynės mylėtojų akyse jos aukštyn kėlė ne tik vertę lietuvių kalbos ir uždegė karštesnę tėvynės meilę, bet dar, kas svarbiausia, tai meilei davė mokslo pamatą, o tuo pakėlė jų dvasią, didino įsitikinimą į savo darbą, stiprino jų drąsą, keliant tėvynę iš miego. Basanavičiaus čia nuopelnas, kad jis mokslo vyrų nuomones apie lietuvius ir jų kalbą mokėjo sunaudoti mylimai savo tėvynei gaivinti“⁶⁵. Iškeldamas J. Basanavičiaus nuopelnus „Aušrai“, autorius neišvengė pernelyg kategoriško kitų asmenybių veiklos vertinimo, pavyzdžiui, J. Šliūpą apibūdino kaip darbštų ir nepailstantį rašytoją, bet priešingą „Aušros“ dvasiai ir programai asmenybę. Švenčiant lietuviškos spaudos atgavimo 10-ąsias metines, J. Jablonskis pasiūlė „Lietuvių tautoje“ perspausdinti visą pirmųjų metų „Aušrą“⁶⁶. Didesnis dėmesys šiam pirmajam lietuviybės ugdytojui buvo jaučiamas „Vilniaus žinių“ publikacijose, tarp kurių išsiskyrė K. Šakenio „Aušros“ temos apžvalga, kurioje atskleistos Didžiosios ir Mažosios Lietuvos ekonominio ir kultūrinio gyvenimo sąlygos priešaušrio laikotarpiu, nulėmusios nelegalios lietuviškos spaudos organizavimo poreikius, nuosekliai analizuojami „Aušros“ atsiradimo ir leidimo istorijos faktai, apibūdinama jos literatūrinė vertė⁶⁷. Vėliau ši medžiaga populiaria forma buvo publikuota „Vilniaus kalendoriuje“⁶⁸. „Aušros“ nuopelnus lietuvių literatūros raidai pirmoji profesionaliai įvertino S. Čiurlionienė⁶⁹. Kitų periodinių leidinių puslapiuose ne kartą buvo pabrėžiamas šio spaudinio išskirtinumas ir ypatingi nuopelnai lietuvių tautinio judėjimo istorijai, padėję pamatus tolesnei spaudos istorijos periodizacijai. Tačiau kaip kontroversiškai ši tema kartais buvo svarstoma, gali iliustruoti straipsnių ciklas „Teisybėje“. Prieš pradedama juos spausdinti, redakcija perspėjo, kad „vardan teisybės ir bešališku-

⁶⁴ Totoraitis J. Lietuvos atgimimo paveikslai // Vadovas. T. 10, Nr. 39 (1911); T. 14, Nr. 54–57; 61; 63; (1913), T. 11, Nr. 41; 43–44 (1912); T. 12, Nr. 45–48; T. 13, Nr. 51–53.

⁶⁵ Totoraitis J. Lietuvos atgimimo paveikslai // Vadovas. 1912. T. 11, Nr. 43 (1912), p. 253.

⁶⁶ Jablonskis J. Dėl „rašto paminklo“ / Rygiškių Jonas // Vilniaus žinios. 1905, bal. 24 (geg. 7), p. 3–4.

⁶⁷ Šakenis K. „Aušra“ ir aušrininkai / Aukštaitis // Vilniaus žinios. 1905, rugs. 9(22) – rugs. 17(30); 1906, saus. 1(14)–saus. 3(15).

⁶⁸ Šakenis K. Trumpa „Aušros“ istorija // Vilniaus kalendorius 1908 metams. Vilnius, 1907. P. 82–93.

⁶⁹ Čiurlionienė S. „Aušra“ // Čiurlionienė S. Iš mūsų literatūros. Kaunas, 1913. P. 94–112.

mo ir visapusiškam dalyko išaiškinimui redakcija talpina, bet už faktų tikrumą atsakomybės ant savęs nepriima, o palieka polemikai⁷⁰.

Nors periodinių leidinių tyrimuose istoriniu aspektu vyravo „Aušros“ tema, tačiau pasirodė keletas svarbesnių publikacijų, skirtų moksleivių laikraščių raidai. M. Biržiška, pabrėžęs, kad „svarbumą darbo tarp mokslan einančios lietuvių jaunuomenės pripažino lietuviai – vadovai nuo pat „Aušros“ gadinės“, nuosekliausiai apžvelgė jaunuomenės laikraščių evoliuciją, daugiau dėmesio skirdamas jų turinio aptarimui⁷¹. Pirmojo lietuvių moksleivių laikraščio pasirodymo aplinkybes „Aušrinėje“ analizavo J. Šaulys⁷². Apie nesėkmingą moksleivių bandymą leisti Peterburge studijuojantiems lietuviams laikraštį „Aušrelė“ parašė P. Galaunė⁷³. M. Biržiška daugiausia korespondencijų paskelbė įvairiais socialdemokratų periodinės spaudos klausimais, o detalesnį šios spaudos istorinį apibūdinimą pateikė 1908 m. „Žarijoje“⁷⁴. Išsamiausia apžvalga apie socialdemokratų spaudą parengė M. Biržiška. Jis apibendrino informaciją apie 1896–1914 m. ėjusius leidinius⁷⁵. 1911 m. V. Biržiška paskelbė pirmąjį savo spaudos istorijos darbą apie Peterburge nelegaliai leistą laikraštėlį „Žiburyš“⁷⁶. A. Bruožis, 1906–1914 metais dirbęs Kauno ir Vilniaus spaustuvėse ir nuosekliai studijavęs Mažosios Lietuvos spaudą, dalį savo tyrinėjimų medžiagos skelbdavo ir Lietuvos periodinėje spaudoje. 1908 m. „Viltys“ jis išspausdino trumpą Mažosioje Lietuvoje išleistų knygų sąrašą, netrukus tame pačiame laikraštyje pasirodė straipsnių ciklas, skirtas Mažosios Lietuvos laikraščių ir žurnalų istorinės raidos analizei⁷⁷. Šio darbo pataisytas ir patobulintas variantas buvo parengtas jubiliejiniais lietuviškos spaudos metais „Draugijai“, išleistas atskiru leidiniu⁷⁸. Tai išsamiausias 1832–1914 metų lietuviškos periodinės Mažosios Lietuvos spaudos tyrinėjimas, faktografiniu duomenų gausumu primenantis bibliografinę išplėstinę 64 aprašytų spaudinių apžvalgą. Čia panaudotas chronologinis medžiagos dėstymo būdas, paskelbtos spaudinių tekstų ištraukos, siekiant pabrėžti periodinių spaudinių idėjinį kryptingumą ir reikšmę kovojant dėl lietuvių kalbos ir kultūros išsaugojimo. Tačiau šiame darbe pateikta apie įvairius spaudinius medžiaga yra labai nevienodos apimties. Siekiant išryškinti svarbesnius spaudos istorijai faktus, nurodyta nemažai vertingos informacijos apie spaudinių paplitimą, jų leidėjų ir redaktorių nuostatas, taip pat perspėti lietuviai, kad „toks rašymo būdas, kurį Kuršaitis, vy-

⁷⁰ „Aušros“ atminimui // Teisybė. 1908, Nr. 6, p. 1–3; Nr. 7, p. 1–3; Nr. 9, p. 2.

⁷¹ Biržiška M. Apie jaunuomenės laikraščius / S. D. // Nauju taku. Vilnius, 1914, p. 773–84.

⁷² Šaulys J. Kaip gimė ir nustojo gyvavęs pirmasai lietuvių moksleivių laikraštis / Bekampis // Aušrinė. 1910, Nr. 1, p. 5–10.

⁷³ Galaunė P. Iš moksleivių gyvenimo istorijos // Aušrinė. 1911, Nr. 8, p. 19–20.

⁷⁴ Biržiška M. Socialdemokratų laikraščiai lietuvių kalba 1896–1906 // Žarija. 1908, Nr. 17, p. 265–266; Nr. 19, p. 294–296.

⁷⁵ Biržiška M. „Vilnies“ pranokėjai // Vilnis. 1914, Nr. 7, p. 1–2.

⁷⁶ Biržiška V. Mūsų istorijininkams žinotina / M. b-ka // Aušrinė. 1911, Nr. 3, p. 111.

⁷⁷ Bruožis A. Prūsų lietuvių laikraščiai / Kurmis // Viltis. 1908, vas. 10 (23); vas. 15 (28); vas. 20 (kovo 4); vas. 29 (kovo 13); kovo 4 (17).

⁷⁸ Bruožis A. Prūsų lietuvių laikraščiai. Kaunas, 1911. 16 p.

riausybės įsakymu steigdamas „Keleivį“ įvedė, pasiliko lig šios dienos. Visi laikraščiai, kurie Prūsų Lietuvoje ėjo ir dar tebeina, rungčiom vienas prieš kitą stengiasi kuo daugiausia girti vyriausybės darbus, kad ir blogiausius lietuviams“⁷⁹. Šiuo laikotarpiu pasirodė pirmas reikšmingesnis A. Bruožio biobibliografinio darbo bandymas – platokas straipsnis „Pasiuntinyje“, pažymint 350-ąsias M. Mažvydo ir 325-ąsias B. Vilento mirties metines bei 350-ąsias kun. L. Zengštoko (Segstocko) gimimo sukaktuves. Jame detaliau aptartas kai kurių seniausių raštijos paminklų turinys ir paskirtis bei nutiestos įdomios istorinės paralelės – pažymėta, kad pirmojoje M. Mažvydo knygelėje buvo tik 11 giesmių, o XX a. pradžioje protestantai jau turėjo kelias giesmių knygas su daugiau kaip tūkstančiu giesmių ir visą Šventojo Rašto vertimą. Konstatuodamas, kad dvasinio turinio knygų netrūksta, A. Bruožis akcentavo pasaulietinių mokslo knygų stoką ir paragino: „norim tikėti, kad būsiančioji Prūsų lietuvių inteligentija, kurie dar mokslus tame pačiame universitete eina, kuriame mūsų pirmieji raštijos Tėvai ėjo, imsis tą darbą atlikti. Težadins juos prie to atminimas mūsų pirmųjų rašytojų“⁸⁰.

Minint 10-ies metų lietuviškos spaudos atgavimo sukaktuves, pasirodė pirmosios specialios knygų leidybos raidos apžvalgos ir apibendrinimai remiantis S. Baltramaičio bibliografijos darbais ir savarankiškais tyrinėjimais. Jie papildyti spaudos statistikos lentelėmis ir diagramomis. Kun. A. Civinskas padidėjusį lietuviškos spaudos poreikį spaudos draudimo metais susiejo su Lietuvos pasienyje konfiskuotų egzempliorių skaičiumi. Nusprendęs, kad „greitas ir didelis spaudos kilimas per šį dešimtmetį matyti ir iš to, kiek šiandien eina periodinių leidinių (laikraščių)“, duomenis apie stambiausius katalikiškus periodinius spaudinius apibendrino lentelėje. Čia nurodė kiekvieno atskiro numerio ir bendrą metinį egzempliorių skaičių bei jų leidimo išlaidas, taip pat įtraukė į šį sąrašą Šv. Kazimiero draugijos išleistas knygas bei Seinuose „Šaltinio“ leistą knygų seriją „Žmonių knygynas“. Įvertinęs periodinės spaudos laimėjimus, autorius padarė išvadą, kad „visi laikraščiai remiasi sodiečiais. Per laikraščius sodiečiai įtraukiami į draugijinį ir visuomeninį gyvenimą. Jei palygintumėm lietuvių sodiečius su mūsų kaimynais lenkais, tai lietuvių, skaitančių laikraščius, yra daugiau, palyginus su tokiu pat skaičiumi lenkų gyventojų. Tasai išitraukimas sodiečių į visuomeninį gyvenimą padarė tai, kad mūsų viešieji reikalai pasidarė svarbūs visai tautai“⁸¹. Geriausias šališko spaudos rezultatų įvertinimo pavyzdys gali būti A. Alekno straipsnis, kuriame katalikiškų leidinių analizė iliustruoja pagrindinį teiginį: „katalikiškieji laikraščiai ne tiktai skaičiumi nuolat auga, bet jie vis labiau įsigyvena, vis daugiau įgyja skaitytojų ir didesnę visuomenės pritarimą“, o „pirmieiviai“ teturi Vilniuje tiktai du laikraščius „Lietuvos žinias“ ir „Lietuvos ūkininką“, todėl negali prilygti katalikiškajai laikraštijai“⁸². Siekdamas

⁷⁹ Bruožis A. Prūsų lietuvių laikraščiai / Kurmis // Viltis. 1908, vas. 10 (23), p. 2.

⁸⁰ Bruožis A. Mūsų raštijos tėvai / A. B. Klaipėdiškis // Pasiuntinys. 1912, Nr. 11–12, p. 331–341.

⁸¹ Civinskas A. Spaudos kilimas per dešimtį metų. / Mažulis // Šaltinis. 1914, bal. 22 (geg. 5), p. 280–281.

⁸² Alekna A. Lietuvių spauda 1904–1914 / Kurietis // Vienybė. 1914, bal. 22 (geg. 5), p. 259–260.

objektyvesnės lietuviškų spaudinių analizės ir panaudodamas S. Baltramaičio surinktas žinias, K. Grinius parengė atskirai bendrąjį ir pasaulietinio bei religinio turinio knygų raidos grafikus su labai trumpais paaiškinimais. Palyginimui čia išskiriamas 1533–1843 m. laikotarpis, o 1844–1904 metų knygų leidyba analizuojama dešimtmečiais, pažymint, kad „spaudos uždraudimas bent per 20 metų buvo labai smarkiai mūsų knygų sumažinęs. Tik, tur būt, priaugus naujai žmonių kartai, vėl pasisiekta prisitaikint prie naujų aplinkybių ir įstengta daugiau knygų išleisti ir priešingiems smūgiams atsikirsti⁸³. Be komentarų pateikiamos ir J. Bagdono sudarytos Lietuvos ir Amerikos knygų bei laikraščių raidą 1883–1904 metais parodančios diagramos⁸⁴.

Deja, nepavykus organizuoti išsamios lietuviškų spaudinių apskaitos ir registravimo, spaudos leidybos rezultatai buvo apibendrinami paviršutiniškai ir fragmentiškai, todėl parodėdavo tik bendriausias spaudos tendencijas. Lengviausia buvo surinkti informaciją apie periodinę spaudą, juolab kad išgyvenant tikrą „laikraštinės epidemijos“ laikotarpį aktyviau buvo domimasi jos problemomis, todėl ir galutinės išvados buvo dažniausiai grindžiamos periodinės spaudos rodikliais. Taigi labai svarbios K. Griniaus pastangos – jis vienintelis tuomet pateikė 1904–1913 metų lietuviškų knygų statistiką lentelėse ir grafiniu pavidalu, chronologiškai pratęsdamas pasaulietinio ir religinio turinio knygų santykio vaizdavimo tradiciją⁸⁵. Tačiau jo duomenų rinkimo būdas remiantis M. Šlapelienės ir kitais knygynų katalogais pasirodė neefektyvus, nes į tyrimų akiratį pateko toli gražu ne visi lietuviški spaudiniai (E. Volteris tuo metu nurodė apie 2,5 tūkst. leidinių, o K. Grinius analizavo tik 1455). Be to, A. Jakštas, komentuodamas K. Griniaus sudarytą grafiką, parodantį 1904–1907 metų dvasinio ir pasaulietinio turinio knygų santykio pokyčius, pastebėjo formalų tokio vaizdavimo pobūdį, nes čia neatsižvelgta į išleidžiamų leidinių tiražus⁸⁶. Pirmasis bandymas apibendrinti tik ką atgaautos lietuviškos spaudos leidybos rezultatus buvo paskelbtas 1908 m. „Vilniaus žiniuose“. Šiame darbe remiamasi J. Zavadzčio parengtais katalogais ir surinkti duomenys apie knygas analizuojami kiekybiniu (pavadinimais), turinio ir teritoriniu principais, išskiriant Vilniuje, Kaune, Amerikoje, Prūsų Lietuvoje, Rygoje ir kitur leistus spaudinius, apskaičiuojant, kiek vidutiniškai knygų išeidavo kasmet ir kokiam lietuvių gyventojų skaičiui tekdavo viena knyga⁸⁷. Duomenys palyginami su Šveicarijos, Olandijos, Danijos, Vokietijos, Belgijos ir kitų šalių spaudos rodikliais. Gaila, kad panašaus pobūdžio

⁸³ Grinius K. Kas per 10 metų laimėta ir pralaimėta // Lietuvos ūkininkas. 1914, bal. 14 (30), p. 140.

⁸⁴ Bagdonas J. D. Lietuvos ir Amerikos laikraščiai 1883–1904 // „Vilties“ mokslo ir kultūros priedai. 1914, Nr. 5/6, p. 164–165; Bagdonas J. D. Lietuvos ir Amerikos knygos 1883–1904 // Ten pat, p. 167–168.

⁸⁵ Grinius K. Lietuvių knygos 1533–1913 m. // Lietuvos žinios. 1914, bal. 24 (geg. 7), p. 4.

⁸⁶ Jakštas A. Pirmutinės 10-ies metų spaudos atgavimo sukaktuvės 1904–1914. Kaunas, 1914. P. 28.

⁸⁷ Kiek 1905; 1906; 1907 m. išėjo naujų lietuviškų knygų? // Vilniaus žinios. 1908, saus. 13 (26), p. 4; Kokias mes išleidžiame knygas // Vilniaus žinios. 1908, geg. 30 (birž. 12), p. 2.

tyrinėjimai toliau nebuvo skelbiami, iki vėl iškilo būtinybė pateikti dešimties metų laikotarpio spaudos statistikos apibendrinimus.

Įdomesnis leidybinės veiklos analizės pavyzdys gali būti 1910 m. parengtas specialus „Lietuvos žinių“ priedas „Lietuvos ūkininko“ bendrovės 5-erių metų su-kakčiai paminėti. Jame plačiau įvertintas šio leidinio programos, tikslų ir nuostatų įgyvendinimas⁸⁸. Šia proga apžvelgiamos leidybinės veiklos kryptys ir problemos, aptariamai pasiekti rezultatai ir ateities planai. Didesnę istorinę vertę turi čia pa-teikti kai kurie statistikos duomenų apibendrinimai, atskleidžiantys bendrovės fi-nansinę padėtį ir jos išleistų laikraščių, kalendorių ir knygelių tiražus, tačiau pats leidinys skiriamas plačiajai visuomenei ir sudarytas siekiant ne išsamios studijos, bet reklamos ir leidinių populiarinimo tikslų.

Tam tikrų knygotyros elementų galima įžvelgti ir beveik visose metinėse spau-dos apžvalgose, skelbiamose periodiniuose leidiniuose. Tokią pirmą apžvalgą „Vil-niaus žiniose“ parengė J. Jablonskis. Jis pageidavo, kad „dienraštyje būtų savo lai-ku minima apie kiekvieną naujai pasirodantią lietuvių knygėlę, apie kiekvieną spaus-dintą lietuvių raštelį“⁸⁹. Tačiau tokios idėjos nepavykus įgyvendinti, reikšminga tap-davo net ir pavienė, nesistemingai periodiniuose leidiniuose pasirodanti biblio-grafinė informacija. Per trumpą „Vilniaus žinių“ egzistavimo laikotarpį čia paskelb-ta nemažai probleminių straipsnių aktualiais knygų leidybos ir platinimo klaus-i-mais. Juos nuosekliau analizavo A. Vėgėlė, J. Šaulys ir kiti. Jie akcentavo, kad raštija geriausiai parodo tautos švietimo ir kultūros lygį. K. Griniaus parengti me-tiniai spaudos raidos apibendrinimai pasirodydavo kasmetinėse lietuvių visuomeni-nio ir kultūrinio gyvenimo ataskaitose „Lietuvos ūkininke“, „Lietuvos žiniose“. Plačiau lietuviškos spaudos problemos aptiriamos ir A. Rimkaus panašaus pobū-džio „Lietuvos ūkininko“ publikacijose, kuriose visuomet išskiriami svarbiausi me-tų spaudos įvykiai, nurodomi reikšmingesni leidiniai. Be to, A. Rimka paskelbė nemažai vertingų pasiūlymų įvairiais knygų leidybos ir platinimo klausimais. Api-brėžęs situaciją, kad „knygos dar ilgai bus svarbiausiais mūsų liaudies mokytojais“, jis skatino inteligentus suintensyvinti visuomenės pastangas organizuojant gerų, liaudžiai tinkamų knygų rengimo, leidimo ir platinimo sistemą ir kaip pavyzdį nu-rodė Šv. Kazimiero draugijos veiklą⁹⁰. Taip pat ragino pasimokyti iš rusų patyrimo: jis atkreipė dėmesį į jų knygų rinką, kurioje literatūrinis šlamštas plito dešimtimis ir šimtais tūkstančių egzempliorių, o geros ir vertingos literatūros buvo išleidžiama vos 2–3 tūkstančiai. Todėl kaip išeitis Lietuvos leidėjams pasiūlyta palaikyti glau-desnius ryšius su knygų prekeiviais ir priminta: „norint idant mūsų knygutės paplis-tų po kaimus reikia: 1) kad knygutės būtų nebrangios, 2) išleistos dailiai ir su akį patraukiančiais viršeliais, 3) (ir svarbiausia) kad knygūčių pavadinimai būtų daug reiškiančiais ir atitinkantys visą turinį, bet trumpi“⁹¹.

⁸⁸ Lietuvos ūkininkas“ 5-ių metų gyvenimo paminėjimui // „Lietuvos žinių“ priedas. 1910, Nr. 96, 7 p.

⁸⁹ Jablonskis J. Pirmieji spaudos žingsniai / R.J. // Vilniaus žinios. 1905, saus. 1 (14), p. 3.

⁹⁰ Rimka A. Mūsų knygos, jų išleidimas ir platinimas // Lietuvos žinios. 1910, saus. 16 (29), p. 1.

⁹¹ Rimka A. Mūsų knygos ir kaip jas platinti // Lietuvos žinios. 1909, gruod. 12 (25), p. 1–2.

Tam tikru būdu susisteminta medžiaga apie knygų leidybos padėtį atspindėdavo kasmetinėse Vyriausiosios spaudos reikalų valdybos iniciatyva Peterburge rengiamose Rusijos spaudos parodose, kurių apžvalgoje lietuviškoje periodikoje daugiausia dėmesio visuomet skiriama lietuviškiems leidiniams – dažniausiai jie apibūdinami palyginant su kitų tautų (rusų, lenkų, vokiečių, latvių, žydų, totorių, estų, armėnų ir kt.) spaudos laimėjimais pagal turinio, tiražų, kartais kainų rodiklius. Išsamiau ši tema buvo nušviesta 1909–1910 metų publikacijose „Viltje“. Čia perspausdintas ir įdomesnis straipsnis apie ukrainiečių spaudą⁹².

Itin profesionaliai buvo parengta J. Širvydo Amerikos lietuviškų leidinių apžvalga „Ūkininko kalendoriuje“. Joje aptartos 1912 metais išleistos knygos ir periodiniai leidiniai, išskirtos lietuvių originaliosios literatūros leidimo ypatybės. Be to, tokio pobūdžio darbams iškelta būtinybė lyginamosios ir teminės spaudinių charakteristikos, kuri tuo metu buvo negalima dėl spaudos statistikos trūkumo; autorius numatė, kad „tą galima bus pataisyti ateinančiais laikais, kada mes savo metraščiuose įvesime gražiai sulgy technikos sutaisytą bibliografiją“⁹³.

Istorinių požiūriu buvo analizuojama ir labai aktuali periodinių leidinių paplitimo problema. Šią temą gvildeno M. Biržiška „Vilniaus žiniose“, palygindamas duomenis apie laikraščių plitimą Kauno gubernijoje 1892 ir 1902 metais⁹⁴. Vėliau šiuos tyrimus nuosekliai papildė P. Bugailiškis, pateikęs 1907 metų spaudos prenumeratos Kauno gubernijoje medžiagą⁹⁵. Visa surinkta informacija su kai kuriais patikslinimais paskelbta 1912 m. „Švyturyje“ ir 1913 m. „Giedros“ kalendoriuje. Čia spaudos statistikos duomenys apibendrinti lyginant įvairių Kauno gubernijos apskričių ir miestų prenumeratos raidos tendencijas, nustatant populiariausius laikraščius lietuvių, rusų, lenkų ir žydų kalbomis⁹⁶. Remdamasis nors ir netiksliais Kauno statistikos komiteto duomenimis, M. Biržiška pateikė plačiausią periodinių leidinių prenumeratos raidos Kauno gubernijoje istorinį tyrimą, kuriame apžvelgė 1888, 1893, 1898 ir 1903–1910 metų duomenis.

Gausia faktografinė medžiaga, platesne istorine analize ima išsiskirti ir pirmieji V. Biržiškos spaudos analizės darbai. Pavyzdžiui, straipsnyje „1913 metai lietuvių laikraštijoje“ autorius pabrėžė, kad „šitie metai – tai vienas etapų tos laikraščių evoliucijos, kuri prasidėjo 1884 metais ir kuri tik nuo 1905 metų pradėjo bėgti kiek greitesne srove“, todėl spaudos faktai analizuoti jų raidos aspektu⁹⁷. Šis princi-

⁹² Spaudos dalykų paroda // Viltis. 1910, kovo 7 (20), p. 2; bal. 2 (15), p. 2. Kiek išėjo pernai ukrainiečių kalba knygų Rusijoje // Viltis. 1909, kovo 29 (bal.11), p. 6.

⁹³ Širvydas J. O. Amerikos lietuvių knygos ir laikraščiai // Ūkininkų kalendorius 1913 metams. Vilnius, 1912. P. 53–59.

⁹⁴ Biržiška M. Laikraščių platinimas Kauno gubernijoje 1892–1902 // Vilniaus žinios. 1905, saus. 26 (vas. 8), p. 2.

⁹⁵ Bugailiškis P. Kiek ir kurių laikraščių skaitoma Kauno gubernijoje? / P. B-is // Vilniaus žinios. 1908, bal. 4 (17) – bal. 5 (18).

⁹⁶ Grinius K. Laikraščių išplatinimas Kauno gubernijoje / Švyturys 1912 metams. Vilnius, 1911. P. 121–126; Biržiška M. Laikraščių statistika / J. Snopa // Giedros kalendorius 1913 metams. Ryga, 1913. P. 45–51.

⁹⁷ Biržiška V. 1913 metai lietuvių laikraštijoje // Lietuvos žinios. 1914, saus. 18 (31), p. 1–2.

pas pritaikytas ir jo platesnėje 1914 metams skirtų kalendorių apžvalgoje. Čia pažymėta, kad „kalendorių turinys kas kart žemyn puola, nes kalendoriai nustojo būt vien tiktai įrankiai kultūros platinimo (taip, kaip tą supranta atskiros srovės), bet pastojo geru gešeftu, iš kurio neblogai kartais galima pasipelnyti“, todėl šie leidiniai analizuoti suklasifikavus juos pagal orientaciją į „įdėjos“ ar „biznio“ tikslus, taip pat įvertinti kalendorių struktūros ir turinio skirtumai bei pažymėti geriausi metų leidiniai⁹⁸. Tokie didžiausią paklausą turintys leidinių tipai kaip kalendoriai ir vadovėliai sulaukė ypač gausių specialistų vertinimų spaudoje, tačiau pagrindinis dėmesys buvo kreipiamas į jų turinio analizę ir tik retkarčiais paminimi leidybos, poligrafinio apipavidalinimo, spaudos kokybės, platinimo ir istorinės raidos klausimai.

Daugelyje recenzijų ir spaudos apžvalgų buvo susirūpinta spaudinių išvaizda. Siekiant pagerinti padėtį, pradėti rengti įvairių leidinių tipų iliustracijų bei viršelių konkursai, tačiau poligrafijos problemos buvo aptariamose itin fragmentiškai, specialiai jos netyrinėjamos. Dauguma lietuviškų spaustuvių gana aktyviai reklamavo savo veiklą lietuviškoje spaudoje: akcentuodavo greitai, pigiai ir kokybiškai atliekamus darbus, nurodydavo išleistų ar parengtų spaudai knygų sąrašus, kartais pateikdavo trumpų žinių apie savo veiklą, įsigytą naują techniką, darbuotojų pasikeitimus, priimtus naujus mokinius bei mokymosi sąlygas, nes buvo siekiama per kuo trumpesnę laiką parengti savo specialistus. Bendresnės raidžių rinkėjų rengimo ir kvalifikacijos problemos buvo aptartos „Vilniaus žiniose“⁹⁹. Kur kas išsamiau spaustuvių padėtis atspindėjo 1905–1906 metais pagausėjusiuose jų darbuotojų streikų aprašymuose. Gana plačiai raidžių rinkėjų streiką 1914 metų pradžioje nušvietė „Lietuvos žinios“¹⁰⁰. Trumpą informaciją apie Vilniaus spaustuves ir jose spausdinamus leidinius įvairiomis kalbomis iš Vilniaus spaustuvių inspektoriaus 1908 metų ataskaitos paskelbė „Viltis“¹⁰¹. Specialiai S. Banaičio spaustuvei skirta trumpa publikacija pasirodė „Vienybėje“, minint 10-ąsias lietuviškos spaudos atgavimo metines. Joje autorius siekė „paminėti nuopelnus p. Banaičio, sugebėjusio įtaisyti tokią didelę spaustuvę ir taip daug knygų ir laikraščių paleisti į žmones, o taipogi ir apleisti visų spaudos darbininkų, prisidėjusių savo darbu prie knygų spausdinimo, o tuo ir prie apšvietimo tarp lietuvių platinimo“¹⁰². Šiame straipsnyje išskirtas pirmasis spaustuvės raštas ir pateikta bendra atliktų darbų charakteristika – paminėta spaustuvės įranga, darbuotojų skaičius, nurodyta, kiek išleista knygų ir laikraščių pavadinimų bei egzempliorių.

Nors šiuo laikotarpiu knygotyros temų spektras labai išsiplėtė – nuo istorinių tyrinėjimų iki vis profesionaliau apibūdinamų spaudos bei platinimo organizavimo problemų, – tačiau kai kurios sritys, pavyzdžiui, poligrafija, aptartos tik fragmentiškai. Daugumą publikacijų sudarė populiarus arba informacinio pobūdžio straips-

⁹⁸ *Biržiška V.* Mūsų kalendoriai 1914 m. // *Lietuvos žinios*. 1914, vas. 12 (25), p. 2–3.

⁹⁹ Spausdinimo mokinimasis // *Vilniaus žinios*. 1908, gruod. 21 (saus. 31), p. 3.

¹⁰⁰ Dėl statytojų streiko // *Lietuvos žinios*. 1914, kovo 16 (29) – kovo 18 (31); kovo 20 (bal. 2).

¹⁰¹ Kas girdėti // *Viltis*. 1909, spalio 25 (lapkr. 7), p. 3.

¹⁰² *Alekna A.* Saliamono Banaičio spaustuvė Kaune / A. K. // *Vienybė*. 1914, Nr. 171, p. 4.

niai, kuriuose pavyko tik susisteminti jau skelbtas žinias arba pritaikyti ankstesniųjų tyrimų medžiagą pedagoginiams literatūros ir kalbos istorijos poreikiams, o dažniausiai buvo siekiama knygos ir skaitymo populiarinimo tikslų. Todėl darbai buvo publikuojami stichiškai, atsiliepiant į aktualius visuomenės kultūrinio ir politinio gyvenimo įvykius, pavyzdžiui, minint lietuvių rašytojų ir žymių visuomenės veikėjų jubiliejus ar spaudos grąžinimo 10 metų sukaktį, akcentuojami literatūros istorijos bei sparčiai besirutuliojančios periodinės spaudos tyrimo uždaviniai. Kukulius lietuviškos knygos istoriografijos rezultatus šiuo etapu nulėmė iš spaudos draudimo laikų paveldėtos ypač nepalankios mokslo tiriamosios veiklos sąlygos. 1907 metais įkurtos Lietuvių mokslo draugijos iniciatyva dar tik kūrėsi vienintelis lituanistinis tyrimo centras, kurio visa veikla rėmėsi visuomeniniais pagrindais, ir sunku buvo suburti toli nuo Lietuvos dirbusius specialistus, o pagrindinės Lietuvos visuomenės materialios ir intelektualios pajėgos buvo nukreiptos praktiniams lietuviškos spaudos organizavimo klausimams spręsti. Tačiau ir šiuo laikotarpiu pasirodė vertų dėmesio tyrinėjimų, kuriuose apibendrintas visas istorinis lietuvių raštijos ir spaudos raidos laikotarpis (Maironio, J. Gabrio, S. Tijūnaičio apžvalgos). Knygų istorijai reikšmingi tiek pirmieji spaudos draudimo laikotarpio apibendrinimai, kuriuose dominavo „Aušros“ tema (M. Biržiška, P. Ruseckas, K. Grinius, J. Totoraitis, K. Šakenis), tiek lietuvių rašytojams arba jų darbams skirtos studijos, kuriose pateikta nauja faktografinė ir archyvinė medžiaga (E. Volteris, M. Biržiška, padėjęs pamatus kultūrinės istorinės krypties darbų evoliucijai, S. Čiurlionienė, A. Janulaitis, K. Grinius, Pr. Augustaitis ir kt.), tiek specialios spaudos apžvalgos (A. Bruožis, M. ir V. Biržiškos, K. Grinius, A. Jakštas ir kt.). Profesionaliai tyrinėta Šventojo Rašto vertimų į lietuvių kalbą istorija bei kiti bažnytinės teologijos lietuviškų darbų istorijos klausimai (J. Skvireckas, J. Reitelaitis, K. Prapuolenis, Pr. Penkauskas ir kt.). Be to, reikia atsižvelgti į tai, kad visi darbai buvo rašomi aktyvios lietuvių visuomenėje idėjinių pozicijų priešpriešos sąlygomis. Ši priešprieša ypač aktyviai reikšdavosi per spaudą, todėl tiek tam tikri spaudos istorijos faktai ar asmenybės, tiek platesni apibendrinimai neišvengė kai kurių vienašališkų vertinimų, priklausiusių nuo tyrinėtojų idėjinių nuostatų.

Įteikta 1998 m. birželio mėn.

BOOK SCIENCE ISSUES IN LITHUANIAN PRESS IN 1904–1914

VIOLETA ČERNIAUSKAITĖ

Summary

New opportunities for professional background to various fields of the national culture and science emerged, when the prohibition against the Lithuanian press was lifted. The increasing attention to the history of language and literature with predominated patriotic propositions in a short time from 1904 to 1914 becomes more scientific and special in connection with urgent training or research

interests. The evolution of writing and book history at that time was also directed by well-known tradition of biographical and bibliographical literary works, such as literary histories, prepared by Maironis, J. Gabrys and the most professional press analysis in "Prūsų lietuvių laikraščiai" (Lithuanian newspapers in Prussia) (1914) by A. Bruožis. The beginning of the rebirth of Lithuanian nation was the first time directly connected with the development of the national literature and book history facts in a historical review "Lietuvos atgijimas" ("The Revival of Lithuania", 1911) by S. Tijūnaitis.

The most important contribution to the literary historiography progress made M. Biržiška with his efforts to describe and analyse literature history processes on a large scale of comprehensible historical-cultural context. The necessity to publish the full text of Catholic Bible translation some continuous research activity in this field turned to the book history problems, which was more detailed discussed by J. Reitelaitis and J. Skvireckas.

A great role in the determination of strategy for further book investigations and literary studies devoted to the Lithuanian Society of Education, founded in 1907. This Society published a first Lithuanian scientific periodical "Lietuvių Tauta", gathered much valuable archaeological, ethnographical material, collected old manuscripts, books, other documents and seeking for a new methods of completing all Lithuanian editions in the library, arranged an extraordinary exhibition of almost 2500 publications from 1883 to 1914 and coordinated special program for ten year Lithuanian press anniversary, which primarily stimulated more active discussions on book study problems in press. The most significant material was published in "Viltis", "Lietuvos ūkininkas", "Lietuvos žinios", "Šaltinis" and other periodicals.

A further fact of importance was special summary "Pirmutinės 10-ies metų spaudos atgavimo sukaktuvės" (1914), compiled by A. Jakštas-Dambrauskas, who wanted to emphasise most valuable works. An analysis of this publications indicated that a particular attention was given to the press ban situation on the second half of the 19th century, for such important facts of resistance as ignorance of books in Russian script and organization publication and distribution abolished literature, especially noted the first Lithuanian newspaper "Aušra" for his outstanding service for a national movement. At the same time first general characterizations of the Lithuanian book publishing activity in 1904–1914 appeared among a great number of various publications in press, devoted to different problems of book editing, production, printing, distribution and reading. Taking into account, that the development of the Lithuanian press at the beginning of XX century was called as "epidemic of newspapership", it becomes self-evident, why periodicals had been examined more intensive on historical, bibliographical, publishing, sociological and other subjects.

Because of the competition for spheres of influence between opposite ideological positions represented in press, in a large number of literary and book study publications were reflected very different attitudes to the same historical and cultural events. But it should be pointed out, that during this time have been made first attempts to characterize book history and publishing processes to the full extent without chronological or territorial limits.